

nom, Ona mete pred svojom kućom itd. Ali čim se pojavi preneseno značenje 'baviti se svojim poslovima, biti kritičan prema sebi', pojavljuje se i frazeologizam određene strukture *mesti pred svojom kućom*. – Zanimljivo je da u tom frazeologizmu sve riječi osim zamjenice *svoj* mogu imati po jednu, najviše dvije zamjene: glagol *mesti* može biti zamijenjen glagolom *čistiti* (ali ne *prati*, *brisati* i sl.), prijedlog *pred* (+ instrumental) može biti zamijenjen prijedlogom *ispred* (+ genitiv), a imenica *kuća* može biti zamijenjena imenicama *prag* ili *vrata* (ali ne *dvorište*, *soba* itd.). Dakle, taj frazeologizam ima ovakvu strukturu, elastičnu u svojoj zatvorenosti:

mesti čistiti	pred ispred	svoj	kuća prag vrata
------------------	----------------	------	-----------------------

Navodimo još nekoliko skupova koji uz pravo značenje predstavljaju slobodnu vezu, a uz preneseno značenje frazeologizam: *donijeti na tanjuru*, *uzeti u svoje ruke*, *imati debelu kožu*, *biti na konju*, *trpati sve u isti koš*, *svrbe me dlanovi*, *siječe granu na kojoj sjedi*, *mačka (mačak) u vreći*, *između dvije vatre*.

I ovi frazeologizmi, kao i oni koji ne mogu biti slobodne veze, pokazuju iste značajke o kojima smo prije govorili i koje sada rezimiramo: 1) značenje cjelinske koje nije jednako zbroju značenja pojedinih dijelova, 2) uglavnom stabilan red riječi i 3) čvrsta struktura u kojoj su leksičke zamjene veoma ograničene, a gramatičke ne unose semantičkih promjena.

NAGLASAK NA PROKLITICI

Zvonimir Junković

1. Jezične pojave obično dijelimo na pravilne i nepravilne. Pravilnima smatramo one koje se mogu predvidjeti, pa prema tome lakše prepoznati ili naučiti. Nepravilne su neočekivane, iznimne, te nam pri prepoznavanju ili učenju zadaju više teškoća.

U skladu s tom podjelom, podatke o danom jeziku crpemo iz dvaju osnovnih priručnika: rječnika i gramatike. Prvi je popis iznimaka, onog što se ne može pogoditi na temelju već poznatog, a druga je skup pravila, onog što se predviđa i izvodi iz prvobitnih podataka. Priručnici se uzajamno uvjetuju i nadopunjuju. Svako se gramatičko pravilo potkrepljuje potvrdama koje su sadržane u rječniku. U tom smislu, iznimka potvrđuje pravilo.

I pravilo i iznimku valja naučiti, i gramatika i rječnik opterećuju pamćenje. Ali pravilom obuhvaćamo čitav niz pojedinačnih pojava i na taj način, uklanjajući suvišno ponavljanje, smanjujemo napore. Iznimka, naprotiv, ne dopušta nikakvo uopćavanje, pa je rječnik teže svladati nego gramatiku.

Učenje će jezika biti znatno olakšano ako gramatika rasterećuje rječnik, svodeći ga na popis najnužnijih podataka. Takvo je rasterećivanje moguće onda kad gramatički propisi uočavaju sve pravilnosti u jezičnom ustroju. Učenje će biti napornije ako gramatika smatra iznimnim i ono što je pravilno. Tada rječnik mora uz iznimke dati i popis pravilnih crta, a time postaje nepotrebno zamršen.

2. Teorija priopćavanja zove pravilne, predvidljive pojave zalihosnima, a iznimne, nepredvidljive – obavijesnima. Pri tom valja naglasiti da nema osobine koja bi bila zalihosna ili obavijesna po sebi. Ista jezična crta može biti iznimna u odnosu na jedan podatak i pravilna s obzirom na drugi.

Uzmimo kao primjer oblike *mjesec, golub, jezik, život – mjeseca, goluba, jezika, života – do mjeseca, do goluba, do jezika, do života*, i pogledajmo kako se vlada naglasak.

Ako su nam poznati nominativni oblici: *jezik i život*, genitivni naglasak ne možemo pogoditi: *jezika ili jezika, života ili života*. Ako znamo kakav je naglasak u genitivu: *jezika i života*, nominativni pretkazujemo pravilom po kojem posljednji slog u višesložnih riječi nije nosilac siline: *jezik i život*.

Genitivni je naglasak obavijestan, neočekivan, s obzirom na nominativni, a ovaj je zalihostan, očekivan, u odnosu na prvi.

Uzmemo li sada genitivne oblike bez prijedloga: *mješēca i gōlūba*, te pokušamo predvidjeti naglasak u genitivu s prijedlogom, opet ćemo se naći u neodumici: *dō mješēca* ili *dò mješēca, dō golūba* ili *dò golūba*. Pođemo li, naprotiv, od oblika: *dō mješēca* i *dò golūba*, prirodu ćemo naglasaka u genitivu bez prijedloga izvesti iz pravila koje kaže da samo silazni naglasci skaču na proklitiku: *mješēca* i *gōlūba*.

Podaci su o naglasku u genitivu s prijedlogom obavijesni u odnosu na podatke o naglasku u genitivu bez prijedloga, a ovi su opet zalihosni s obzirom na prve.

Iz navedenog zaključujemo da ista jezična pojava, naglasak u genitivu bez prijedloga, može biti i obavijesna i zalihosna. Ona je obavijesna u odnosu na nominativni naglasak, zalihosna s obzirom na naglasak u genitivu s prijedlogom.

3. Poredamo li naglasne osobine po stupnju iznimnosti, dobit ćemo ovakvu sliku:

	A	B	C
a	dō mjesēca	mjēsēca	mjēsēc
b	dō golūba	gōlūba	gōlūb
c	do jèzika	jèzika	jèzik
d	do živòta	živòta	život

U skupu A imamo četiri mogućnosti: $a + b + c + d$; u skupu B tri: $(a = b) + b + c$; u skupu C dvije: $(a = b) + (c = d)$. Količina obavijesti, iznimnosti, zavisi od broja mogućnosti. Zalihosnije, pravilnije, može se izvesti iz obavjesnijeg, nepravilnijeg, ali ne i obratno: $A \rightarrow B \rightarrow C$. To znači da iznimka potvrđuje pravilo, ali pravilo ne potvrđuje iznimku.

Za polazište bi, dakle, valjalo uzeti ono što je najobavjesnije, u našem primjeru skup A, i samo to staviti u rječnik, a sve ostalo, u našem primjeru skupove B i C, pretkazati gramatičkim pravilima.

Iz iskustva znamo da naše gramatike i rječnici postupaju drukčije. Za polazište se uzima nominativ, skup C, dakle ono što je najzalihosnije, najpravilnije, pa zato i najlakše, a za cilj se uzima oblik s prijedlogom, skup A, dakle ono što je najobavjesnije, najiznimnije, pa zato i najteže.

Takav postupak ima kao posljedicu dvojaku pogrešku. Rječnik navodi suvišne podatke: *život – živòta*, tj. dva različita oblika za istu riječ. Rječnik ne navodi sve potrebne podatke: *mjēsēc, gōtūb*, tj. obilježuje na isti način riječi koje ne idu u jednu naglasnu skupinu. U iznimke se ubraja i ono što je pravilno, a pravilnim se smatra i ono što je iznimno. Obje pogreške proizlaze iz nejasnih odredaba i načela na kojima počivaju naše gramatike općenito, a poglavlje o naglasku posebno. Učenje hrvatskoga književnog naglaska nije mukotrpno samo stoga što je posrijedi složena jezična pojava nego i stoga što je ta pojava gramatički slabo obrađena.

4. Suvremene gramatike hrvatskog jezika kažu da u književnom sustavu postoje četiri naglaska: kratkosilazni – *nōgu*, dugosilazni – *rūku*, kratkouzlazni – *nōga*, dugouzlazni – *rūka*. Silazni su naglasci vezani uz prvi slog riječi ili proklitike: *mōsta, grāda, dō mosta, dō grāda, ōko mosta, ōko grāda*. Uzlazni su slobodniji te ih nalazimo na bilo kojem slogu riječi, osim na posljednjem ili jedinom, i na zadnjem slogu proklitike: *jèzika, živòta, národa, kovāča, dō mlina, okō mlina*.

Zanimljivi su i stariji nazivi za iste naglaske: jaki kratki – $\hat{}$, jaki dugi – $\acute{}$, slabi kratki – $\grave{}$, slabi dugi – $\grave{}$.

Jaki je i silazni naglasak jednosložan i jednomoran: sva je silina usredotočena na prvoj mori prvog sloga – *ōko mosta, dō mosta, mōost = mōst*. Izgovorimo li riječ *riḃār*, lako ćemo zapaziti da naglašeno *i* sadrži gotovo svu silinu, tako da je nenaglašeno *a* jedva čujno i tonski nisko.

Slabi je i uzlazni naglasak dvosložan i dvomorani: silina su i visina gotovo ravnomjerno raspoređene na posljednjoj (ili jedinoj) mori prvog naglašenog sloga te na početnoj (ili jedinoj) mori slijedećega. Izgovorimo li riječ *kòvāč*, lako ćemo zapaziti da je nenaglašeno *a* po jačini i visini gotovo jednako naglašenom *o*. Želimo li istaći zvukovnu prirodu slabog ili uzlaznog naglasaka, primjere bismo kao *čèpa*, *ključā*, *jèzika*, *živòta*, *nàroda*, *kováča* morali bilježiti ovako: *čèpà*, *kljuùčà*, *jèzika*, *živòtā*, *naùròda*, *kovaàčā*.

Budući da slabi ili uzlazni naglasak ne može doći do izražaja u okviru istog sloga, jednosložne riječi imaju samo jaki ili silazni naglasak. Prema genitivnim oblicima *čèpà* i *kljuùčà*, u nominativu, gdje je nastavak »prazan« i ne može nositi drugi dio siline, imamo oblike *čèp* i *kljuùč* umjesto neostvarivog *čep`* i *kljuùč`*.

5. Iz navedenog se vidi da uzlaznost i slabina te silaznost i jačina idu uvijek zajedno. U pitanju nisu dvije različite crte, silina i ton, već jedna: stupanj siline i priroda melodije uzajamno se uvjetuju.

Potrebno je, međutim, razmotriti odnos između mjesta naglasaka i njegove tonske prirode. Poznato je, naime, da je hrvatski književni naglasak slobodan: ne može se pretkazati na kojem će se slogu ili slogovima ostvariti silina. Uzmi-mo kao primjer genitivne oblike *mosta*, *grada*, *mlina*, *starca*, *čepa*, *ključa*, udružene s prijedlogom *oko*:

òko mosta
òko graada

okò mlina
okò stàarca

oko čèpà
oko kljuùčà

Svi navedeni oblici predstavljaju potpune naglasne cjeline, sastavljene od samostalnog dijela, riječi: *mosta*, *grada*, *mlina*, *starca*, *čepa*, *ključa*, i nesamostalnog dijela, proklitike: *oko*.

Riječ je samostalni dio cjeline, jer i sama, bez proklitike, može tvoriti naglasnu cjelinu: *mòsta*, *gràada*, *mlina*, *stàarca*, *čèpà*, *kljuùčà*. Proklitika je nesamostalna, jer sama, bez riječi, ne tvori naglasnu cjelinu.

Proklitika nema vlastitog naglasaka, ali može biti nosilac siline: *òko mosta*, *dò mosta*, *između mosta i graada*. U skladu s tim, prijedlozi i veznici koji se ponašaju kao proklitike, bilježe se u rječniku bez naglasaka: *u*, *na*, *do*, *oko*, *i*. Veznici koji nisu proklitike već se vladaju kao samostalne riječi bilježe se s naglaskom: *àko* = *àkò*.

Proklitika može nositi naglasak koji joj ne pripada: takva silina nije obilježje danog dijela nego obilježje cjeline. Postoje, međutim, i riječi, samostalni dijelovi naglasne cjeline, bez vlastitog naglasaka: *òko mosta*, *òko graada*, *dò mosta*, *dò graada*. Takve su riječi slične proklitikama po tome što, iako nemaju vlastitog naglasaka, mogu biti nosioci siline: *mòsta*, *gràada*. Riječi kao *mosta*, *grada*, *kamena*, *mjeseeca* . . . nose naglasak koji im ne pripada: takva silina nije obilježje samostalnog dijela, nego obilježje cjeline. Zato bismo, ako že-

limo biti dosljedni, te riječi morali bilježiti u rječniku bez naglasaka, tj. s njima bismo morali postupati kao s proklitikama.

Svi dijelovi naglasne cjeline bez vlastitog naglasaka, bili oni proklitike ili riječi, nose silinu na početnoj mori prvog sloga: *òko mosta, òko grada, dō ka-
mena, dō mjeseeca, mōsta, grāda, kāmena, mjēseeca.*

Ako riječ ima vlastiti naglasak: *čèpà, kljuùčà*, onda je taj naglasak u istom mah i obilježje čitave cjeline, pa proklitika ne nosi silinu: *oko čèpà, oko kljuùčà, do čèpà, do kljuùčà.*

Naročito su zanimljivi primjeri kao *okò mlina, okò stàarca, dō mlina, dō stàarca*, gdje se jedan dio siline očituje na posljednjoj mori proklitike, a drugi dio siline na prvoj mori riječi. Tu ćemo pojavu razumjeti ako pretpostavimo da valja razlikovati mjesto gdje se naglasak ostvaruje i mjesto gdje se naglasak očituje. U književnom sustavu, naglasak se ne ostvaruje na danom slogu, samoglasniku ili mori, nego na granici između dvaju slogova, odnosno na granici između krajnjeg sloga i »praznine«:

'o-ko-mo-sta	o-ko'mli-na	o-ko-če'pa
'o-ko-graa-da	o-ko'staar-ca	o-ko-kljuu'ča

Budući da se silina na slogovnoj granici ne može očitovati, ona se očituje na dvjema najbližim morama u susjedstvu te granice:

`-ò-ko-mo-sta	o-kò-mli-na	o-ko-čè-pà
`-ò-ko-graa-da	o-kò-stàar-ca	o-ko-kljuù-čà

Ako se jedan dio siline nađe na praznoj mori, gdje se ne može očitovati, taj dio prelazi na prvu punu moru:

`-ò-ko-mo-sta → ò-ko-mo-sta	`-mli-na → mli-na
`-ò-ko-graa-da → ò-ko-graa-da	`-stàar-ca → stàar-ca

Iz navedenog se prikaza vidi da silazni, jaki ili jednomorni naglasak te uzlazni, slabi ili dvosložni i dvomorni nisu dvije posebne, obavijesne, iznimne osobine, već dvije inačice iste osobine: dva različita načina na koji se očituje ista crta, mjesto naglasaka. U rječniku nije potrebno posebno označavati silaznost ili uzlaznost. Dovoljno je označiti samo mjesto naglasaka, a ostale osobine: jačina ili slabina, jednosložnost i jednomornost ili dvosložnost i dvomornost, silaznost ili uzlaznost, mogu pogoditi.

I samo se mjesto naglasaka u potpunoj cjelini i u riječi može djelomično prikazati pravilima. Potrebno je znati da li riječ ima vlastiti naglasak ili ga nema. Ako riječ nema vlastitog naglasaka, silina će biti na početnoj slogovnoj granici i očitovati se na početnoj mori kao jaki ili silazni naglasak:

oko mosta → 'oko mosta → `-ò-ko mosta → ò-ko mosta
do mosta → 'do mosta → `-dò mosta → dō mosta
mosta → 'mosta → `-mò-sta → mōsta.

6. Pošto smo odredili kakav je odnos između tona i siline, red je da se ukratko osvrnemo i na odnos između naglaske i trajanja, duljine i kračine. Nazivajući naglaske dugima i kratkima, naše gramatike unose u poglavlje posvećeno naglašavanju riječi nepotrebnu zbrku.

Postoji, naime, u književnom sustavu više vrsta duljine i kračine, a ovdje ćemo spomenuti samo najvažnije:

a) trajanje je sastavni dio samoglasnika u istom smislu kao otvorenost, zatvorenost ili bilo koja druga razlikovna crta; takvo trajanje nije zavisno od naglaske te se u rječniku mora navesti – *grād* = *graad* »naselje«, *grad* »tuča«;

b) trajanje je sastavni dio sloga, a ne samoglasnika, te se može pretkazati na osnovu slogovne strukture; tako u riječima *stārci*, *pālci*, *lōpōv*, glasovi *r*, *l* i *v* imaju vrijednost jedne more kad zatvaraju slog i na taj ga način produljuju; ali ta je »suglasnička mora« slična »praznoj mori« po tome što se u govornom slijedu ne može očitovati, pa se duljina, dvomornost sloga, očituje duljenjem samoglasnika; u tom je smislu poučna usporedba dviju riječi – *pal-ci* i *paoci*: u oba slučaja vidimo u prvom dijelu riječi dvije more – *a + l* i *a + o*, samo što se na samoglasničkoj mori *o* trajanje može očitovati, te se *a* ne dulji, a na suglasničkoj se mori *l* trajanje ne može očitovati, pa se *a* produljuje, postaje dvomorno – *paal-*; kad glasovi *v*, *r*, *l* (i svi drugi bešumni, sonorni suglasnici) ne zatvaraju slog, vladaju se kao »pravi« suglasnici, tj. nemaju vrijednost more; otuda preinake po trajanju: *paal-ci* – *pa-lac*, *staar-ci* – *sta-rac*, *loo-pooov* – *loo-po-va* itd.; ni takvo trajanje ne zavisi od naglaske;

c) trajanje sloga zavisi od mjesta naglaske i od strukture naglasne cjeline; slog je ispred naglaske uvijek kratak, bez obzira na sastav i trajanje samoglasnika – *suuh*, ali *suhoća*; riječi bez vlastitog naglaske produljuju posljednji zatvoreni slog nastao pokraćivanjem naglasne cjeline – *go-vo-ra*, *mo-sta*, ali *go-voor*, *moost*, ili pokraćuju početni slog kad se cjelina dulji dodavanjem ili umetanjem slogova – *mlaad*, *graada*, ali *mladosti*, *gradovi*.¹

¹ Pokraćivanja nema kad riječ ima vlastiti naglasak, usp. *gradovi*, *mladosti* : *raa'dovi*, *gluu'posti*. Sve duljine i kračine nisu fonološke, tj. ne zavise isključivo od prirode glasova i strukture sloga. Duljenje je u genitivu množine morfološko: *gradovi* – *gradoovaa*. Isto vrijedi za duljenje u okviru oznake *-ost/-est-* u nominativu i akuzativu jednine: *gluu'poost*, *mladoost*, gdje duljinu imaju i riječi s vlastitim naglaskom i one bez naglaske. Ali duljina zatvorenog sloga ne zavisi od fonoloških činjenica – pokraćivanja cjeline ili prirode suglasničkog skupa – što se vidi iz primjera kao *naapasti* – *naapast*. Morfološko je pokraćivanje kad prema *dužnoost* i *dužnooga* imamo *dužniik*, jer preinaka u trajanju *duuž-* : *duž-* ne zavisi ni od broja slogova u cjelini ni od njene naglasne prirode, već od prirode oznake *-niik-*. Morfološko je u stanovitoj mjeri i duljenje ispred bešumnih suglasnika u primjerima kao *staar-ca*. Ti suglasnici nemaju uvijek vrijednost jedne more, usp. *lo-vac* – *loov-ca*, ali *pra-vac* – *prav-ca*, te *mli-nac* – *mliin-ca*, ali *zna-nac* – *znan-ca*. U ovom članku posvećenom fonološkoj prirodi naglaske i trajanju koje od takva naglaske zavisi, morfološkim se i morfonološkim duljinama i kračinama ne možemo potanje baviti. Spomenimo na kraju tek činjenicu da u primjerima kao *go-vo-ra* – *go-voor* duljinu u zatvorenom slogu uvjetuju i bešumnost suglasnika *r*, usp. *go-voor-nii*, i pokraćivanje naglasne cjeline (t. 7).

Duljina i kračina nisu sastavni dijelovi siline, već sastavni dijelovi sloga ili glasa. Naglasak nije, prema tome, ni dug ni kratak. On se očituje na duljini ili kračini koje postoje nezavisno od njega: slogovi i glasovi razlikuju se po trajanju i onda kad su nosioci siline i onda kad su nenaglašeni. U skladu s tim, trajanje je vezano uz naglasak samo u toliko u koliko nam podaci o mjestu siline omogućuju da predvidimo duljenje ili kraćenje stanovitih slogova u okviru riječi.

7. Naglasna cjelina u književnom sustavu može biti, kako smo već istakli, potpuna i nepotpuna. Ona je potpuna kad se sastoji od proklitike i riječi, nepotpuna kad se sastoji od riječi bez proklitike. Mjesto naglasaka i priroda cjeline zavise isključivo od mjesta naglasaka u samostalnom dijelu, riječi, i od prirode riječi: ove, naime, mogu imati vlastiti naglasak ili biti bez vlastitog naglasaka. Iz toga slijedi da je dovoljno znati dvoje:

a) da li riječ ima vlastiti naglasak ili ne;

b) ako riječ ima vlastiti naglasak, potrebno je utvrditi na kojoj se slogovnoj granici silina ostvaruje.

U okviru riječi naglasak je slobodan uz jedno ograničenje: silina se može ostvariti na bilo kojoj slogovnoj granici osim na posljednjoj. Tamo gdje se silina prividno ostvaruje na posljednjoj granici: *če'p*, *kljuu'č*, *živo't* valja pretpostaviti da riječ nije potpuna, da joj nedostaje završni slog, odnosno da taj slog sadrži »praznu moru«: *če-p*, *kljuu-č*, *ži-vo-t*. U tom se slučaju silina pomiče s posljednje granice na pretposljednju: *če'p* → *'čep*, *kljuu'č* → *kljuuč*, *živo't* → *ži'vot*.

Nepotpuna riječ bez vlastitog naglasaka: *most*-, *brod*-, *kamen*-, *govor*-, pretvara »praznu moru« u punu i u isti je mah dodaje već postojećoj punoj mori u okviru zatvorenog sloga: *mo-st*, *bro-d*, *kame-n*, *govo-r* = *moost*, *brood*, *kameen*, *govo-or*.

Preinaku u trajanju u primjerima kao *kamena* – *kameen*, *broda* – *brood*, naše gramatike obično objašnjavaju otpadanjem poluglasa i »duljenjem u zamjenu«. Riječi su kao *brod* bile dvosložne i postale, pošto se poluglas izgubio, jednosložne. Istu pojavu vidimo u primjerima kao *govor*, *kamen*, gdje prvobitno trosložni oblici postaju dvosložni. Gubitak posljednjeg sloga nadoknađuje se duljenjem pretposljednjeg, koji nakon otpadanja poluglasa postaje posljednji: *mostb*, *brodb*, *kamenb*, *govorb* → *moost*, *brood*, *kameen*, *govo-or*. Ali takvo tumačenje ne vodi računa o primjerima kao *snopa* – *snop*, *jelena* – *je-len*, gdje otpadanje poluglasa i gubitak posljednjeg sloga nemaju za posljedicu »duljenje u zamjenu«. Posljednji se zatvoreni slog dulji samo onda kad riječ nema vlastitog naglasaka, a ostaje kratak ako riječ ima vlastiti naglasak:

most → *moost*
kamen → *kameen*

če'p → *'čep*
je'lén = *je'len*

8. Na osnovi svega što smo dosad kazali mogli bismo zaključiti da u rječnik valja staviti samo podatke o odsutnosti ili prisutnosti naglasaka u okviru riječi te, ako je naglasak prisutan, o mjestu gdje se on teoretski ostvaruje. Kao polazište se ne mora uzeti potpuna naglasna čjelina, jer priroda potpune cjeline zavisi od prirode njena samostalnog dijela, riječi. I riječ se može uzeti u svom najkraćem, nepotpunom obliku, jer se i potpuni i nepotpuni oblik riječi pretkazuju na temelju istih podataka. Time se opravdava postupak naših rječnika, koji navode nominativne oblike: ti su oblici najkraći, pa prema tome, sa sintagmatskog gledišta, i najjednostavniji. Nedostatak je naših gramatika u tome što ne donose pravila koja bi omogućila da se pogodi mjesto naglasaka i gubitak stanovitih duljina u potpunoj riječi i potpunoj naglasnoj cjelini. Zato rječnici obično navode i genitivne oblike svaki put kad se ovi ne slažu s nominativnim. Unatoč suvišnom ponavljanju, nepotrebnoj zalihosti, ti nam podaci nisu dovoljni ako želimo pogoditi mjesto siline u potpunoj cjelini i prirodu naglasaka na proklitici. Uzmimo kao primjer riječi: *most, grad, kamen, mjesec, mlin, sumrak, snop, ključ, jezik, život*, i pogledajmo kako su obrađene u rječniku:²

môst – mōsta	mlin	snöp – snōpa
grād	sūmrāk	kljūč – kljūča
kāmēn – kāmēna		jēzik
mjēsēc		život – živōta

Za deset riječi potrebno je petnaest različitih oblika. Za jednu jezičnu crtu, naglasak, četiri različita znaka: â, ã, á, à. Za drugu jezičnu crtu, duljinu, potrebna su tri različita znaka: â, á, ā. Usprkos nepotrebnoj rasipnosti, nemoguće je pogoditi kakav će biti naglasak na proklitici: *òd mjesēca* ili *òd mjeseca*, *òd sumrāka* ili *òd sumrāka*.

Veća bi se količina obavijesti mogla ostvariti sa manje sredstava: za deset riječi deset oblika; za jednu jezičnu crtu, naglasak, jedan znak: ' na određenoj slogovnoj granici; za drugu jezičnu crtu, duljinu, također jedan znak: udvajanje samoglasnika. Rječnik bi tada imao ovakav oblik:

most	'mlin	sno'p
graad	'sumrak	kljuu'č
kamen		je'zik
mjeseec		živo't

Navedenim bismo rječničkim podacima mogli dodati ovih pet pravila:

P 1: Silina se s posljednje slogovne granice pomiče na preposljednju; *sno'p* → *'snop*, *kljuu'č* → *'kljuuč*, *živo't* → *život*;

² Dayre, Deanović, Maixner, *Hrvatskosrpsko-francuski rječnik*, Zagreb, 1956.

P 2: Posljednji se kratki i zatvoreni slog produljuje ako riječ nema naglasaka; *most* → *moost*, *kamen* → *kameen*;³

P 3: Nenaglašena cjelina dobiva silinu na prvoj slogovnoj granici; *moost* → →'moost, *graad* → 'graad, *kameen* → 'kameen, *mjeseec* → 'mjeseec;

P 4: Silina prelazi sa slogovne granice na dvije susjedne more; 'moost → → `mòost, 'graad → `gràad, 'kameen → `kàmeen, 'mjeseec → `mjèseec, 'mĭin → `mĭin, 'sumraak → `sùmraak, 'snop → `snòp, 'kljuuč → `kljũuč, je'zik → jèzik, ži'vot → živòt;

P 5: Dio siline koji se nalazi na praznoj mori prelazi na slijedeću punu; `mòost → mòost, `gràad → gràad, `kàmeen → kàmeen, `mjèseec → mjèseec, `mĭin → mĭin, `sùmraak → sùmraak, `snòp → snòp, `kljũuč → kljũuč.

9. Na osnovi oblika zabilježenog u rječniku i na osnovi navedenih pravila, potpuna se naglasna cjelina i potpuna riječ izvode bez poteškoća. To je moguće stoga što rječnik, iako donosi nepotpunu riječ, sadrži u stvari sve podatke o naglasnim osobinama potpune cjeline, tj. o najobavjesnijem skupu A.

	<i>Nepotpuna riječ</i>	<i>Potpuna riječ</i>	<i>Potpuna cjelina</i>
<i>Polazište</i>	<i>most</i>	<i>mosta</i>	<i>oko mosta</i>
	<i>graad</i>	<i>graada</i>	<i>do graada</i>
	<i>kamen</i>	<i>kamena</i>	<i>do kamena</i>
	<i>mjeseec</i>	<i>mjeseeca</i>	<i>do mjeseeca</i>
	'mĭin	'mĭina	<i>oko'mĭina</i>
	'sumraak	'sumraaka	<i>do'sumraaka</i>
	sno'p	sno'pa	<i>do sno'pa</i>
	kljuuč	kljuuča	<i>do kljuuča</i>
	je'zik	je'zika	<i>do je'zika</i>
	živo't	živo'ta	<i>do živo'ta</i>

Primjenjujući gramatička pravila, P 1-P 5, dobivamo redom oblike:

<i>Pravilo 1:</i>	<i>most</i>	<i>mosta</i>	<i>oko mosta</i>
	<i>graad</i>	<i>graada</i>	<i>do graada</i>
	<i>kamen</i>	<i>kamena</i>	<i>do kamena</i>
	<i>mjeseec</i>	<i>mjeseeca</i>	<i>do mjeseeca</i>
	'mĭin	'mĭina	<i>oko'mĭina</i>
	'sumraak	'sumraaka	<i>do'sumraaka</i>
	'snop	sno'pa	<i>do sno'pa</i>
	'kljuuč	kljuuča	<i>do kljuuča</i>
	je'zik	je'zika	<i>do je'zika</i>
	ži'vot	živo'ta	<i>do živo'ta</i>
<i>Pravilo 2:</i>	<i>mòost</i>	<i>mosta</i>	<i>oko mosta</i>
	<i>gràad</i>	<i>graada</i>	<i>do graada</i>
	<i>kameen</i>	<i>kamena</i>	<i>do kamena</i>
	<i>mjeseec</i>	<i>mjeseeca</i>	<i>do mjeseeca</i>
	'mĭin	'mĭina	<i>oko 'mĭina</i>
	'sumraak	'sumraaka	<i>do 'sumraaka</i>

³ Radi jednostavnosti, ostavili smo po strani riječi s nepostojanim *a*. Duljenje je posljednjeg zatvorenog sloga u riječima bez naglasaka u stvari nešto zamršenije. Prazna se mora s kraja riječi prenosi pred suglasnik ili suglasnički skup ostvariv na početku sloga: *kamen-*, *most-* → *kame-n*, *mo-st*, ali *nokt-* → *nok-t*, jer skup *kt* ne stoji na početku sloga. Prazna mora u dodiru s punom udvaja ovu posljednju: *kame-n*, *mo-st* → *kameen*, *moost*; prazna mora između dva suglasnika prelazi u *a*: *nok-t* → *nokat*.

	Nepotpuna riječ	Potpuna riječ	Potpuna cjelina
	'snop	· sno'pa	do sno'pa
	'kljuuč	kljuu'ča	do kljuu'ča
	je'zik	je'zika	do je'zika
	ži'vot	živo'ta	do živo'ta
Pravilo 3:	'moost	'mosta	'oko mosta
	'graad	'graada	'do graada
	'kameen	'kamena	'do kamena
	'mjeseec	'mjeseeca	'do mjeseeca
	'mlin	'mlina	oko 'mlina
	'sumraak	'sumraaka	do 'sumraaka
	'snop	sno'pa	do sno'pa
	'kljuuč	kljuu'ča	do kljuu'ča
	je'zik	je'zika	do je'zika
	ži'vot	živo'ta	do živo'ta
Pravilo 4:	˘mōost	˘mōsta	˘ōko mosta
	˘grāad	˘grāada	˘dō graada
	˘kāmeen	˘kāmena	˘dō kamena
	˘mjēseec	˘mjēseeca	˘dō mjēseeca
	˘mlin	˘mlina	okō mlina
	˘sūmraak	˘sūmraaka	dō sūmraaka
	˘snōp	snōpā	do snōpā
	˘kljūuč	kljūučā	do kljūučā
	jèzik	jèzika	do jèzika
	živòt	živòtā	do živòtā
Pravilo 5:	mōost	mōsta	ōko mosta
	grāad	grāada	dō graada
	kāmeen	kāmena	dō kamena
	mjēseec	mjēseeca	dō mjēseeca
	mlin	mlina	okō mlina
	sūmraak	sūmraaka	dō sūmraaka
	snōp	snōpā	do snōpā
	kljūuč	kljūučā	do kljūučā
	jèzik	jèzika	do jèzika
	živòt	živòtā	do živòtā

Svako se pravilo primjenjuje samo onda kad postoje uvjeti za njegovu primjenu. Ako nema tih uvjeta, oblici se prepisuju i prenose neizmijenjeni u slijedeći stupac. Pošto oblik prođe kroz čitavu gramatiku, on sadrži sve podatke potrebne za ispravan izgovor:

mōost = *mōst*, *mōsta*, *ōko mosta*, *grāad* = *grād*, *grāada* = *grāda*, *dō graada* = *dō grāda*, *kāmeen* = *kāmēn*, *kāmena*, *dō kamena*, *mjēseec* = *mjēsēc*, *mjēseeca* = *mjēsēca*, *dō mjeseeca* = *dō mjesēca*, *mlin*, *mlina*, *okō mlina* = *okō mlina*, *sūmraak* = *sūmrāk*, *sūmraaka* = *sūmrāka*, *dō sūmraaka* = *dō sumrāka*, *snōp*, *snōpā* = *snōpa*, *kljūuč* = *kljūč*, *kljūučā* = *kljūča*, *do kljūučā* = *do kljūča*, *jèzik* = *jèzik*, *jèzika* = *jèzika*, *do jèzika* = *do jèzika*, *živòt* = *živòt*, *živòtā* = *živòta*, *do živòtā* = *do živòta*.

10. U ovom sam članku želio pokazati kako bi dosljedna obrada, rječnička i gramatička, mogla olakšati učenje naglasaka, naročito kad je u pitanju prelaženje ili skakanje siline na proklitiku. Zapravo, naglasak ne skače na proklitiku već se na njoj očituje:

a) kad riječ nema vlastitog naglasaka; *do mosta* → 'do mosta → ˘dō mosta → dō mosta;

b) kad riječ ima naglasak na prvoj slogovnoj granici; *do'mlina* → *dò mlina* = *dò mlina*.

Naglasak je u prvom slučaju »silazan«, »jak«, »jednomoran« i »jednosložan«, a očituje se na početnom slogu i početnoj mori proklitike: *dò mosta*, *òko mosta*, *između mosta i polja*. Naglasak je u drugom slučaju »uzlazan«, »slab«, »dvomoran« i »dvosložan«, a očituje se na posljednjoj mori proklitike i početnoj mori riječi: *dò mlina* = *dò mlina*, *okò mlina* = *okò mlina*, *između mlina i vrèla* = *između mlina i vrèla*.

Takav nam način gledanja omogućuje da sve naglasne osobine svedemo na jednu obavijesnu – mjesto siline u okviru riječi, te da sve zalihosne osobine pretkažemo malim brojem pravila.

U ovom smo članku promatrali naglasak kao fonološku crtu koja obilježuje slijed slogova, bez obzira na sintaktičku, semantičku i morfološku vrijednost tog slijeda. Svaka se naglasna cjelina može promatrati i drukčije: kao slijed jezičnih znakova – prijedloga, veznika, predmetaka, korijena, umetaka i nastavaka. Spomenuti dijelovi imaju vlastite naglasne osobine u istom smislu kao riječi i proklitike. Postoje korijeni s vlastitim naglaskom i korijeni bez vlastitog naglaska: 'sil- i nog-, nastavci s vlastitim naglaskom i nastavci bez vlastitog naglaska: 'a »nominativ jednine« i -u »akuzativ jednine«. Spajanjem korijena, i nastavaka dobivamo složene znakove, sintagme: 'sil-'a, 'sil-u, nog-'a, nog-u. Naglasak na korijenu poništava naglasak na nastavku: 'sil-'a → 'sil-a. Na taj način dobivamo riječi: 'sila, 'silu, no'ga, nogu, na koje primjenjujemo već poznata fonološka pravila: 'sila, 'silu → `sila, `silu → sîla, sîlu, ali za 'silu → zà silu = zà silu; no'ga → nògà = nòga; nogu → 'nogu → `nògu → nògu, ali za nogu → `za nogu → `zà nogu → zà nogu. Morfološka pravila o naglasku omogućuju nam da odredimo mjesto siline u riječi i na taj način pretkažemo promjene do kojih dolazi u deklinaciji i konjugaciji, u tvorbi izvedenica, složenica, sraslica itd. Međutim, morfološka svojstva naglaska prelaze okvir ovog članka, pa ćemo ih obraditi drugom prilikom.

O PISANJU NAZIVA ZAGREBAČKIH ULICA*

Petar Šimunović

I. Ulični su nazivi u prvom redu znakovi s pomoću kojih se orijentiramo u ispresijecanim gradskim prometnicama. Zato imenovanju i preimenovanju ulica treba pristupiti ozbiljno i stručno, pogotovu danas u naglom širenju grada i u uključivanju prigradskih naselja u grad.

* U članku se raspravlja samo o problematici zagrebačkih ulica, jednim dijelom i s nejezične strane, ali smatramo da ga je korisno objaviti u cijelosti jer će, nadamo se, pridonijeti kulturi javnih natpisa ne samo u Zagrebu nego i u drugim gradovima koji imaju iste ili slične probleme. Ur.